

Dette er ikke en brønd

*Om planlægning og
uforudsigelighed i
udviklingsbistanden*

D E N N Y V E R D E N
TIDSSKRIFT FOR INTERNATIONALE STUDIER

Det er svært at nå de fattige

– også for dansk bistand til Ugandas landbrug

Introduktion

Det er svært at nå de fattige. Det har mange fattige såvel som bistandsprogrammer – og måske især landbrugssektorprogrammer – måttet sande gennem tiden. Med baggrund i en undersøgelse af fattigdoms- og kønsvirkningerne af den danske programstøtte til Ugandas landbrugssektor foretaget i 2001 og 2002 underbygger denne artikel dette indtryk. Derfor, hævder denne artikel, er der brug for kreativ nytænkning både i forhold til den indholdsmæssige og den metodiske side af det at nå de fattige gennem landbrugsbistand. Artiklen peger på tre forhold, der gennem det seneste årti har bremset denne kreative nytænkning. For det første at det ofte er forestillinger snarere end viden om de fattige, som ligger til grund for tilrettelæggelsen af politikker og strategier. For det andet har den stigende betydning af politikbaseret bistand flyttet fokus blandt bistandsorganisationer væk fra overvejelser om, hvad der sker i grænsefladen, hvor strategier og politikker møder mænd og kvinder i landbruget. Det tredje og sidste forhold artiklen diskuterer, er betydningen af monitorering. 'Kun det der bliver målt, bliver gjort', siger et mundheld, og lige nu tyder meget på, at det kniber med monitoreringen af sammenhængen mellem aktiviteter og ændringer i de fattiges levevilkår.

Fattigdomsorienteret landbrugssektorbistand giver mening

I lyset af erfaringer om, at det kan være svært at nå de fattige, vælger mange landbrugsprogrammer på forhånd at lægge en dæmper på ambitionerne ved mere eller mindre åbenlyst at afgrænse deres målgruppe fra at omfatte de allerfattigste. Det gøres f.eks. gennem målgruppebeskrivelser som 'de økonomisk aktive lav-indkomst småbønder', som er den, der gælder for anden fase af Danidas støtte til landbrugssektoren i Uganda (Danida 2004). Det kan der være mange gode grunde til. De fattige på landet er en meget broget befolkningsgruppe, og nogle 'typer' af fattige er helt oplagt svære at nå gennem landbrugsbistand. Det kan f.eks. være de jordløse, enlige forsørgere eller familier med kun ældre eller på anden måde svage

medlemmer uden mulighed for at betale sig til arbejdskraft udefra. Og så selvfølgelig dem, som ganske enkelt foretrækker at forsøge at forbedre deres livsgrundlag gennem andre aktiviteter end landbrug.

I år 2000 bad Danida og det ugandiske landbrugsministerium Landbrugsøkonomisk Institut på Makerere Universitetet i Kampala, Uganda, og det tidligere Center for Udviklingsforskning (nu DIIS) i København om at monitorere den danske landbrugssektorprogramstøttes virkninger i forhold til fattigdom og køn. Undersøgelsen bestod af kvalitative undersøgelser af de processer, der leder fra sektorprogramstøtten til virkninger – positive såvel som negative – i folks levevilkår, samt spørgeskemabaserede interviews som grundlag for at udarbejde fattigdoms- og kønsligestillingsprofiler (Ravnborg et al. 2004). Første runde af disse spørgeskemainterviews blev foretaget i slutningen af 2001 i de fem distrikter,¹ hvortil Danidas støtte til landbrugssektoren i første fase blev særligt rettet, og omfattede interviews med 400 tilfældigt udvalgte husstande i hvert distrikt. Anden interviewrunde foretages i slutningen af 2005 af Landbrugsøkonomisk Institut på Makerere Universitetet.

Fattigdomsprofilerne kategoriserede mellem 27 og 36 procent af husstandene i de fem distrikter i kategorien af 'fattigste' husstande.² Af disse viser det sig heldigvis, at kun en mindre del, nemlig 21 procent, på forhånd må formodes at være udelukket fra at drage fordel af støtte til landbrugssektoren, enten fordi de er jordløse eller er ældre, syge eller eneforsørgere, der har måttet opgive at dyrke noget af deres jord pga. sygdom, mangel på arbejdskraft inden for husstanden og ikke har haft økonomisk mulighed for at hyre arbejdskraft. Der er dog store regionale forskelle i andelen af de fattigste husstande, som må forventes at være udelukket fra at drage fordel af landbrugssektorprogramstøtte. Værst ser det ud for de fattigste husstande i Masaka og Rakai, hvoraf omkring en tredjedel må forventes at være udelukket, mens dette i de øvrige tre distrikter kun gælder for knap en femtedel af de fattigste husstande.

Det giver altså mening at yde støtte til landbrugssektoren i Uganda ud fra en overordnet målsætning om at bidrage til at bekæmpe fattigdommen – også selv om det er svært. Det er da også det, den danske bistand stræber mod – for slet ikke at tale om Ugandas egen plan for modernisering af landbruget, som af Ugandas regering kort beskrives som "et frontalt angreb på fattigdommen" (Government of Uganda 2000).

Men det er svært at nå de fattige i landbruget

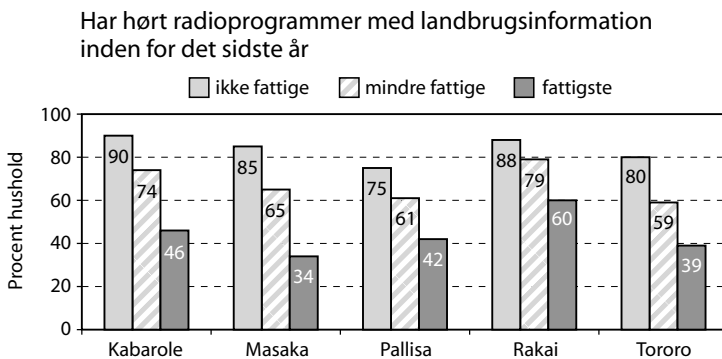
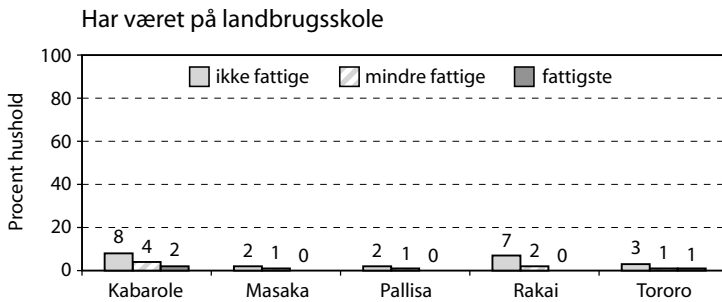
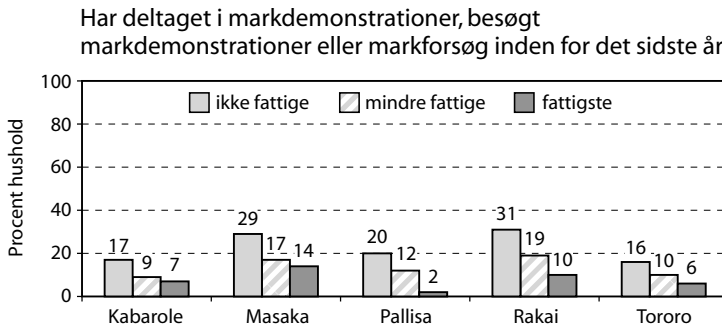
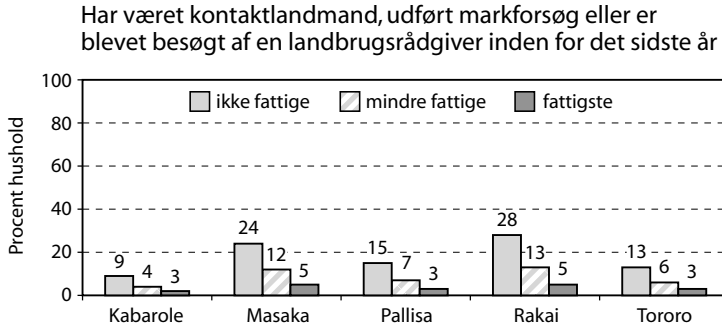
I langt de fleste lande i verden i dag er landbrugssektoren helt overvejende en privat sektor. Staten såvel som bistandsorganisationer som Danida kan derfor ikke gå ind og diktere, hvad landmændene skal gøre, men må i stedet forsøge at påvirke udviklingen i landbruget med andre

instrumenter. Det kan f.eks. være gennem at støtte landmændenes tekniske og markedsføringsmæssige vidensgrundlag via offentligt støttet landbrugsforskning og rådgivning samt landbrugsuddannelse generelt; støtte til kunstvandingsanlæg og forvaltning; støtte til markedsføringsinstitutioner i form af kvalitetskontrol af såvel landbrugsprodukter som de hjælpemidler, som landmændene bruger (såsæd, kemikalier, mm.); støtte til og drift af institutioner, der regulerer og sikrer adgang til jord og vand, som f.eks. tinglysningskontorer og retsinstanser, hvor eventuelle konflikter kan forsøges løst; støtte til finansiering i landbruget; tilvejebringelse af nødvendig infrastruktur og gennem pris- og handelspolitikker.

Den danske sektorprogramstøtte til Ugandas landbrug startede i 1998, og i 2004 blev anden fase af sektorprogramstøtten indledt. Tyngden i de indsatsområder, der blev støttet især i første fase – men også i anden fase – af landbrugssektorprogramstøtten, lå på at bidrage til at forbedre landmændenes vidensgrundlag, særligt på det tekniske felt. Således omfatter Danidas landbrugssektorstøtte til Uganda støtte til distriktslandbrugsskoler; støtte til kvægforskning og i anden fase til landbrugsforskning mere generelt; støtte til landbrugsrådgivning, i første fase via husstandslandbrugsstøtteprogrammet (HASP), som havde til formål at forbedre landbrugsrådgivningen særligt til fattige husstande, og i anden fase gennem støtte til det nye nationale landbrugsrådgivningsprogram³ (Danida 1998 og 2004).

Meget tyder dog på, at denne type af støtte har haft svært ved at nå ud til de fattige. Selvfølgelig overrasker det næppe, at kun i meget få tilfælde har medlemmer af de fattigste husstande fungeret som kontaktpønder mellem landbrugsrådgiveren på den ene side og andre bønder i landsbyen på den anden eller har været værter for og lagt jord til landbrugstekniske demonstrationer eller markforsøg. Men at de heller ikke i nævneværdigt omfang har deltaget i 'markdage', hvor de landbrugstekniske demonstrationer eller markforsøg bliver forklaret og måske diskuteret, endsiges har haft kontakt med en landbrugsrådgiver, må betegnes som skuffende set i forhold til de erklærede målsætninger om at medvirke til fattigdomsbekæmpelse. Ikke desto mindre er det det billede, der samstemmigt tegner sig fra de fem distrikter, der indgik i vores undersøgelse – se figur 1. Figur 1a og 1b viser, at kun mellem 2 og 14 procent af de fattigste husstande har deltaget i markdemonstrationer eller har besøgt markdemonstrationer eller markforsøg inden for de seneste år, mens dette var tilfældet for mellem 16 og 31 procent af de ikke-fattige husstande. Kun et fåtal af samtlige husstande har deltaget i kurser på distriktslandbrugsskolerne (figur 1c). Den form for landbrugsrådgivning, der synes at nå længst ud, omend stadig til en signifikant større andel af de ikke-fattige husstande end til de fattigste, er rådgivning formidlet via radioprogrammer (figur 1d). Mellem 34 og 60 procent af de fattigste husstande angav, at de havde hørt programmer, der gav landbrugsinformation, mens dette var tilfældet for mellem 75 og 90 procent af de ikke-fattige.

Figur 1(a-d).
 Kontakt med forskellige landbrugsrådgivningsmekanismer blandt ikke-fattige, mindre fattige og fattigste husstande

Det er ikke kun offentligt støttede initiativer, der har vanskeligt ved at nå ud til de fattige. Også blandt de husstande,⁴ der havde været i landbrugsrelateret kontakt med NGOer, f.eks. omkring mikrokreditter og rådgivning, var der en signifikant overvægt af ikke-fattige husstande i forhold til fattigste husstande.⁵

De fattige deltager sjældent i de grupper, som samarbejder med eksterne institutioner

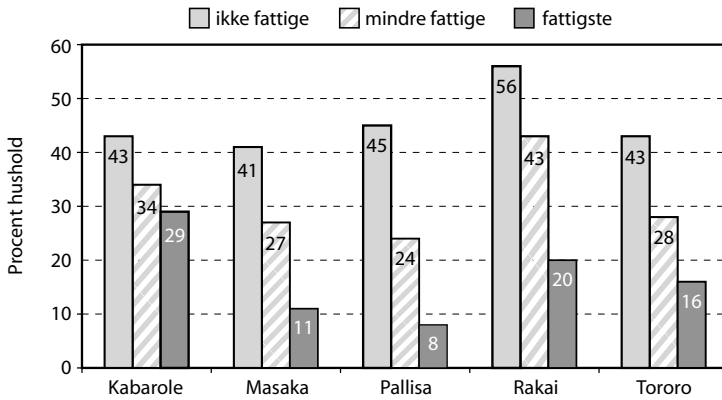
Mens smålandbruget i mange lande, inklusive Uganda, står for en betydelig del af den samlede landbrugsproduktion, både i volumen og i værdi, så er den enkelte småbondes bidrag – og dermed samfundsøkonomiske betydning – i sagens natur ganske beskedent. Det betyder, at det for småbønder i mange lande i praksis er en fordel at være organiseret – være en del af en mere eller mindre formelt etableret gruppe – for at få adgang til og fordel af initiativer til at fremme landbrugsproduktionen. Det gælder f.eks. ofte landbrugsrådgivning og mikrokreditter. Ligeledes er det ofte en fordel at være en del af et lokalt netværk omkring de personer, der har flest kontakter udadtil og til hvem henvendelser udefra ofte er rettet, for at få adgang til information om nye muligheder, f.eks. for undervisning, for at deltage i fastlæggelsen af prioriteter for distriktets landbrugsrådgivning, om institutioner til sikring af rettigheder eller til konfliktløsning.

Dette rummer imidlertid en udfordring for de udefrakommende initiativer, der har til hensigt at nå de fattige i kraft af, at de fattige ofte er dem, der er mindst organiserede og mindst i direkte kontakt med såvel de lokale ledere som med institutioner uden for lokalområdet. For institutioner som f.eks. kredit- eller landbrugsrådgivningsinstitutioner såvel som for NGOer er det derfor vigtigt ikke alene at sikre, at indholdet af de ydelser eller tilbud, man har til landbrugssektoren, er relevante for den fattige del af småbønderne, men også at man har 'indgangsstrategier' eller 'informationsstrategier', der sikrer, at man når – og i hvert fald ikke udelukker – de fattige. Og her halter det tilsyneladende tit!

Samstemmigt fra de fem distrikter i Uganda, hvortil den første fase af Danidas støtte til landbrugssektoren i særlig grad blev rettet, viser figur 2, at såvel mænd som kvinder fra kategorien af de fattigste husstande er dem, der i ringest grad er medlemmer af lokale opsparingsgrupper, landbo- eller bondeorganisationer, kvindegrupper og interessegrupper, mens mænd og kvinder fra de ikke-fattige husstande er dem, der i højest grad deltager. Nogle af disse grupper har givetvis en lang historie, mens andre er blevet dannet enten på lokalt initiativ som led i en opportunistisk strategi om at kunne blive 'nået', når eksterne initiativer kommer til lokalområdet, eller på eksternt initiativ, som f.eks. når det Danida-finansierede HASP opfordrer til organisering af lokale interessegrupper, som

Figur 2.

Medlemskab af lokale grupper (opsparingsgrupper, landboorganisationer, interessegrupper og/eller kvindegrupper) blandt ikke-fattige, mindre fattige og fattigste husstande. Procent husstande per fattigdomskategori, per distrikt.

forudsætning for modtagelse af støtte. Men fælles for dem er altså, at de ikke fungerer som en god platform for at nå de fattige. Se også Cleaver (2005) og Thorp et al. (2005).

Tre forhold der bremser for kreativ nytænkning om det at nå de fattige

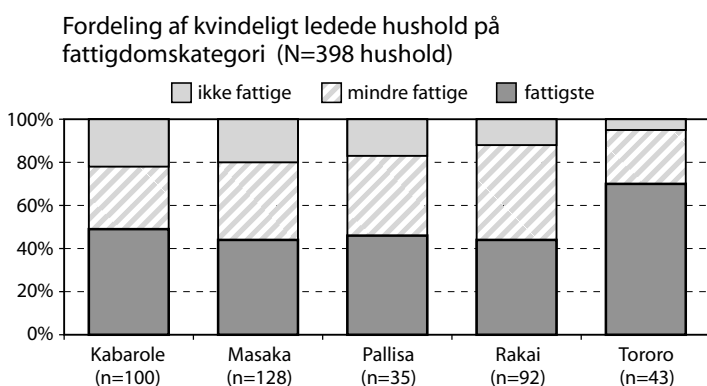
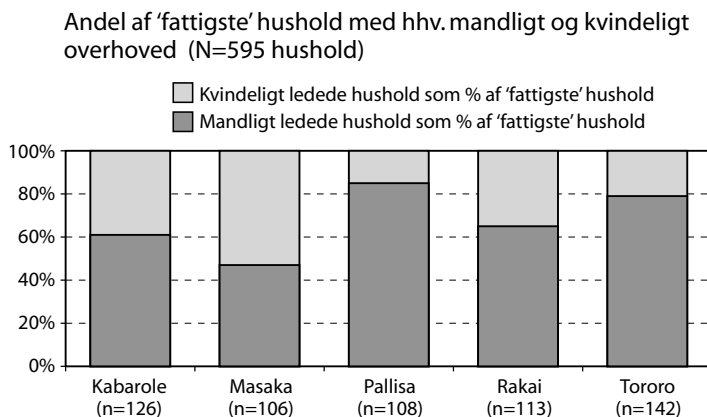
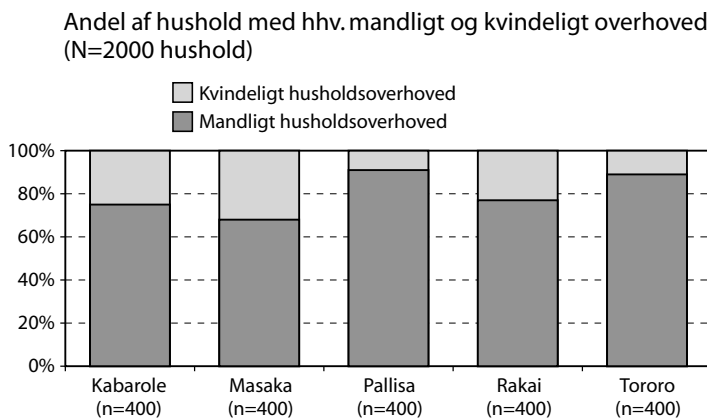
Der er med andre ord brug for kreativ nytænkning, når det handler om i praksis at nå de fattige med landbrugsbistand. Lad mig pege på tre forhold, som jeg mener har bremset for denne kreative nytænkning i løbet af det seneste årti, nemlig forestillinger snarere end viden om 'de fattige'; problemer forbundet med politikbaseret bistand; og betydningen af monitorering af, om indsatser når de fattige og bidrager til at forbedre deres levevilkår.

Forestillinger snarere end viden om 'de fattige'

Det første forhold er det, som jeg allerede har berørt, nemlig de ofte misvisende forestillinger om hvem de fattige er. Ud over forestillingen om de fattige som jordløse, syge og ældre, så er et andet hyppigt eksempel på sådanne forestillinger den, at kvinder og kvindeligt ledede husstande udgør størstedelen af de fattigste husstande.

Vores undersøgelse fra Uganda viser, at der er en klar sammenhæng mellem det at tilhøre en husstand med kvindeligt husstandsoverho-

Figur 3 (a-c).
Sammenhænge mellem fattigdom og kvindeligt/mandligt ledede husstande. Procent husstande per distrikt.

ved og at tilhøre kategorien af de fattigste husstande. Men den viser også, at man skal være meget forsigtig med at drage alt for entydige konklusioner ud fra denne sammenhæng. For det første er der store regionale forskelle på udbredelsen af kvindeligt ledede husstande. Mens en tredjedel af husstandene i Masaka – det distrikt med flest større byer og bedst infrastruktur – har et kvindeligt husstandsoverhoved, er dette kun tilfældet for omkring en tiendedel af husstandene i de mere tyndt befolkede distrikter Pallisa og Tororo (se figur 3a). En anden forskel er, at mens langt størsteparten (60-79 procent) af de kvindelige husstandsoverhoveder i alle andre distrikter er enker, så er dette kun tilfældet for 39 procent af de kvindelige husstandsoverhoveder i Masaka. Her er hovedparten af kvindelige husstandsoverhoveder enten ugifte (43 procent) eller fraskilte (15 procent). Blot set ud fra disse tal tyder meget altså på, at kvindeligt ledede husstande langt fra udgør nogen homogen gruppe ud over altså i nogen distrikter at være en meget lille gruppe. For det andet, selv om der i alle fem distrikter er en overhyppighed af kvindeligt ledede husstande blandt de 'fattigste' husstande, så udgør de mandligt ledede husstande stadig størsteparten af de 'fattigste' husstande (se figur 3b). Endelig, hvis vi et øjeblik ser bort fra Tororo, hvor det at tilhøre en kvindeligt ledet husstand tilsyneladende næsten udelukker en fra et liv uden fattigdom, men hvor andelen af kvindeligt ledede husstande til gengæld også er ganske lille, så tilhører over halvdelen af de kvindeligt ledede husstande *ikke* kategorien af de 'fattigste' husstande (se figur 3c). At rette blikket mod kvindeligt ledede husstande ud fra en forestilling om, at størsteparten af disse er fattige, viser sig altså ikke at være nogen holdbar strategi i de fem distrikter, vi har undersøgt i Uganda.

Dette skal ikke ses som et udfald mod det at have forestillinger. Det har vi alle og det kan tit være dem, der sætter nye initiativer i gang. Derimod er det et udfald mod anvendelsen af mange millioner danske bistandskroner om året – for ikke at tale om de ressourcer, de danske bistandskroner sætter i bevægelse i samarbejdslandene – *alene* ud fra forestillinger om hvem de fattige er og hvad der kan hjælpe dem ud af fattigdom. For at sikre en kvalificeret og fattigdomsreducerende bistand må disse forestillinger regelmæssigt og systematisk udsættes for et virkelighedstjek.

Politikbaseret bistand

Det andet forhold, som har bremset for kreativ nytænkning i forhold til at nå de fattige gennem landbrugssektorbistand er forestillingen om, at det at yde politikbaseret bistand til styrkelse af landets egne institutioner og disses kapacitet til at levere ydelser i form af landbrugsforskning, rådgivning, kredit osv. fritager bistandsgiveren for at tænke på, hvordan bistanden 'kommer helt ud'. Mange ressourcer anvendes i disse år på udformning af strategier såvel inden for de enkelte sektorer og undersektorer som på

nationalt plan i form af f.eks. fattigdomsreduktionsstrategipapirer eller PRSP'er, som de også kaldes. Og med god grund. Disse strategier tjener nemlig ofte til at danne rammen om en fælles og bedre koordineret indsats blandt såvel landets egne institutioner som de ofte mange bistandsorganisationer, der ønsker at støtte landets udviklingsbestræbelser. Derfor er de naturligvis vigtige. Det problematiske indtræder imidlertid, når man i denne proces 'glemmer', hvordan disse strategier skal omsættes i praksis af dem, man kunne kalde institutionernes 'spydspidser', altså f.eks. glemmer, hvad det er den enkelte landbrugsrådgiver eller distriktslandbrugsansvarlige skal gøre, når han eller hun får at vide, at for en bestemt aktivitet er det en særlig prioritet at arbejde med 'de aktive fattige'. Som en distriktslandbrugsrådgiver forklarede os i Tororo i april 2002, da vi spurgte ham om dette: "Åh, det er svært. Man har valget mellem at arbejde med nogle af de grupper, der allerede eksisterer og har vist sig at fungere, eller at forsøge at danne nogle nye til lejligheden. Men disse nye grupper har en tendens til at gå i opløsning. Så...". Problemet opstår så blot, når – som i dette konkrete tilfælde – den allerede fungerende gruppe arbejdede med oksemekanisering og praktisk talt ingen af de fattigste husstande i Tororo ejer okser.⁶ Snarere end en kritik af politikbaseret bistand taler dette som en opfordring til at yde en større indsats i det yderste led af de offentlige og private institutioner – blandt de såkaldte 'spydspidser' i form af at stimulere til og bistå med kreativ nytænkning i forhold til at nå de fattige, såvel indholdsmæssigt som metodisk. Ellers risikerer mange af de ressourcer, der investeres i udvikling af fattigdomsorienterede landbrugsstrategier, at blive tabt, alt imens fattigdommen og udelukkelsen reproduceres.

"Kun det, der bliver målt, bliver gjort" – betydningen af monitorering

Det sidste forhold, jeg vil nævne her, hænger tæt sammen med de to foregående og handler om vigtigheden af monitorering. "Kun det der bliver målt, bliver gjort" siger et mundheld, og der er meget om snakken.

I 2001 kom Rigsrevisionen med en rapport, der påpegede, at vi ikke ved tilstrækkeligt om, hvad der kommer ud af den danske bistand – altså hvad dens virkninger er. Og dette er langtfra alene et dansk problem.⁷

Inden for bistanden har det længe været kutyme – ud over den finansielle monitorering – at monitorere de aktiviteter, der er involveret i bistanden, altså en monitorering, der kan danne baggrund for følgende type udsagn: "I 1999, modtog 568 afrikanske bondegrupper institutionel støtte fra Danida".⁸ På den anden side af monitoreringsspektret fra monitorering af udførte aktiviteter og ressourceforbrug til monitorering af ændringer i folks levevilkår, udfører de fleste samarbejdslandes statistiske bureauer jævnligt målinger af befolkningens udgifts- og/eller forbrugsniveau. Det er bl.a. sådanne målinger, der ligger til grund for et udsagn som: "I

1992/93 var 56 procent af Ugandas befolkning fattig. I 1999, var denne andel faldet til 38 procent”.⁹ Men hvor mange af landmændene i de 568 afrikanske bondegrupper var fattige, og var den danske institutionelle støtte medvirkende til, at nogen af dem fik det så meget bedre, at fattigdomsandelens af den ugandiske befolkning faldt til 38 procent i 1999?

Ud fra disse oplysninger ved vi det ikke og det er denne mangel, som Rigsrevisionen påpegede og som flere forskere har beskrevet som ‘the missing middle’, altså vores manglende evne til at forbinde forbrug af ressourcer og aktiviteter med ændringer i fattigdomsniveau og omvendt (Booth og Lucas 2002). Som følge af den gradvise overgang fra projektbaseret bistand til mere politikbaseret bistand¹⁰ er tendensen også at forsøge at benytte landenes egne monitoreringssystemer snarere end at opbygge parallelle donor- eller programspecifikke monitoreringssystemer. Dette er grundlæggende en fornuftig strategi, men hvis såvel vi som samarbejdslandene ønsker at udfylde ‘det manglende mellemniveau’ i monitoreringen, er det nødvendigt at udvikle monitoreringssystemer, der kan fortælle os alle, dels om de forskellige indsatser når de fattige, dels om de gør en forskel – positiv såvel som negativ – i deres levevilkår. Hvis ikke der sker en regelmæssig undersøgelse af, om dette er tilfældet, er der stor risiko for, at landbrugsbistanden fremover først og fremmest vil komme de ikke-fattige til gode.

Helle Munk Ravnborg er seniorforsker i udviklingsforskningsafdelingen ved Dansk Institut for Internationale Studier.

Litteratur

Bebbington, Anthony. 2005. "Donor-NGO Relations and Representations of Livelihood in Nongovernmental Aid Chains". *World Development* Vol. 33, No. 6, pp.937-950.

Booth, David & Henry Lucas. 2002. "Good Practices in the Development of PRSP Indicators and Monitoring Systems". *Working Paper* 172. London: Overseas Development Institute.

Cleaver, Frances. 2005. "The Inequality of Social Capital and the Reproduction of Chronic Poverty". *World Development* Vol. 33, No. 6, pp. 893-906.

Danida. 1998. Sector Programme Support Document – Main Document. Agricultural Sector Programme Support, Uganda.

Danida. 2004. *Agricultural Sector Programme Support, Phase II. Programme Document. Uganda. Final*. Danida ref. 104.Uganda.805.

Department of Agricultural Economics and Agribusiness and Danish Institute for International Studies. 2003. *Monitoring Poverty and Gender Equality – a complex challenge*. Department of Agricultural Economics and Agribusiness, Kampala

Government of Uganda. 2000. *Plan for Modernisation of Agriculture: Eradicating Poverty in Uganda*. Government Strategy and Operational Framework. Ministry of Agriculture, Animal Industry and Fisheries and Ministry of Finance, Planning and Economic Development of Uganda.

Ravnborg, Helle Munk, Jannik Boesen, Anne M. Sørensen, Zarupa Akello, Bernard Bashasha, Sarah Kasozi, Michael Kidoido and Veronica Wabukawo. 2004. "Gendered District Poverty Profiles and Poverty Monitoring, Kabarole, Masaka, Pallisa, Rakai and Tororo Districts, Uganda". *DIIS Working Paper* 2004/1. Danish Institute for International Studies, Copenhagen.

Ravnborg, Helle Munk. 2002. "Perfiles de Pobreza para la Reserva Natural Miraflores-Moropotente, Municipio de Estelí, y el Municipio de Condega, Región I, Las Segovias, Nicaragua". *CDR Working Paper* 02.5. Copenhagen: Centre for Development Research.

Thorp, Rosemary, Frances Stewart and Amrik Heyer. 2005. "When and How Far is Group Formation a Route Out of Chronic Poverty". *World Development* Vol. 33, No. 6, pp. 907-920.

Noter

¹ Kabarole distriktet i vest, Masaka og Rakai distrikterne i det centrale og sydlige Uganda, og Pallisa og Tororo distrikterne i det østlige Uganda.

² Undersøgelsen anvendte et fattigdomsindex udformet på baggrund af lokale opfattelser af fattigdom som basis for kategoriseringen af befolkningen i tre fattigdomskategorier: de ikke-fattige, de mindre fattige og de fattigste husstande. En udførlig beskrivelse af metoden og dens anvendelse i Uganda findes i Ravnborg et al. (2004).

³ Det såkaldte NAADS program – National Agricultural Advisory Service.

⁴ I Pallisa og Kabarole distrikterne, hvor færrest husstande i det hele taget havde været i landbrugsrelateret kontakt med NGOer, var dette tilfældet for hhv. 5 og 9 procent af de ikke-fattige husstande mod hhv. 1 og 2 procent af de fattigste husstande. I Masaka og Rakai distrikterne, hvor flest husstande generelt set havde været i landbrugsrelateret kontakt med NGOer, var dette tilfældet for hhv. 19 og 30 procent af de ikke-fattige husstande mod hhv. 10 og 11 procent af de fattigste husstande. Endelig for Tororo distriktet havde 14 procent af de ikke-fattige husstande været i landbrugsrelateret kontakt med NGOer mod 4 procent af de fattigste husstande.

⁵ Dette er ikke kun tilfældet i Uganda, men er også dokumenteret fra andre steder, f.eks. fra Nicaragua (Ravnborg 2002) og fra Peru og Bolivia (Bebbington 2005).

⁶ En procent af de fattigste husstande i Tororo ejer okser, og kun en tredjedel af de fattigste husstande anvender oksetrækkraft til pløjning af deres jord i sammenligning med mellem 70 og 80 procent af henholdsvis de mindre fattige og ikke-fattige husstande.

⁷ Rigsrevisionens beretning RB B101/02 af januar 2002 til statsrevisorerne om Udenrigsministeriets styring af den bilaterale udviklingsbistand.

⁸ Department of Agricultural Economics and Agribusiness and Danish Institute for International Studies. 2003:45 som citerer en Danida Årsrapport.

⁹ Udsagnet er ikke et citat, men udformet på baggrund af oplysninger fra Uganda Bureau of Statistics og <http://www.ilri.cgiar.org/data/newshilight/pa1.asp>.

¹⁰ Selv om overgangen til sektorprogrambistand skete i midten af 1990erne, må mange af de tidlige eksempler på programbistand karakteriseres som projekt-baserede snarere end politikbaserede.